

Порівняльне літературознавство

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРНА КОМПАРАТИВІСТИКА: АСПЕКТИ Й ТЕНДЕНЦІЇ

У підготовленому відділом компаративістики Інституту літератури НАН України виданні “Антологія сучасної літературної компаративістики” містяться статті, розвідки, розділи з монографій відомих учених, в яких витлумачуються основні проблеми галузі. Подано тут праці французьких, американських, німецьких, російських, польських, іспанських, канадських, швейцарських, румунських, словацьких, а також українських науковців. Підбір матеріалів здійснювався так, щоб антологія відбивала основні вектори і проблеми сучасної компаративістики, засадничі концепції та інтенції, витворюючи її цілісний і по можливості адекватний дискурс.

Але що ж таке сучасна літературна компаративістика: звичайне продовження її континууму, суто хронологічний феномен чи етап її розвитку зі своєю парадигмою, змістовими та структурними особливостями?

Як галузь науки про літературу вона формується у другій половині XIX ст. — пізніше від історії літератури й теорії літератури, і пов'язана з ними тим специфічним зв'язком, що притаманний утворенням проміжного характеру; її розвиток позначений зміною векторів руху то до історії літератури, то до її теорії. Ця зміна корелятивна поділу компаративістики на два основні її види залежно від об'єктів вивчення — конкретних генетико-контактних зв'язків чи типологічних спільностей та відповідностей. Перший етап її розвитку, що охоплює останню третину XIX — першу половину XX ст., характеризується безперечним домінуванням генетико-контактології. За методом дослідження цей вид близький, якщо не гомогенний, історії літератури, чим пояснюється те, що на даному етапі вона розвивалася переважно в полі історії літератури. Компаративістика виходила із засадничого принципу, за яким порівняльні студії можливі й доцільні лише за наявності генетичних текстових збігів і документально фіксованих контактів літературних явищ, які виступають предметом дослідження.

У середині XIX ст. цей напрям компаративістики, оснований на позитивістській методології, вступає у глибоку кризу й витісняється порівняльною типологією, яка зосереджується на вивченні аналогій і спільностей літературних явищ, їхніх контекстів і систем. Генетико-контактологія втрачає самодостатність і значною мірою інтегрується порівняльною типологією. Ця зміна загальної парадигми літературної компаративістики викликала зміну її векторності, спрямовуючи по висхідній її рух до теорії літератури. Типологічний метод посилив теоретико-узагальнювальні підходи до літератури й розширив, фактично до безмежності, діапазон компаративних досліджень. Вихід на передній план порівняльної типології приводить також до істотних змін у функціонуванні компаративістики в системі літературознавчих дисциплін, якоюсь мірою вона набуває значення й сенсу інтегруювальної складової загального літературознавства.

Усі ці процеси й тенденції готували ґрунт для переходу наукової компаративістики до її нового, сучасного етапу, означеного появою нових векторів і тенденцій. В останні десятиліття XX ст. формується нова

компаративістична парадигма з такими, за визначенням Д.Фоккема, детермінатами, як "а) нова концепція об'єкта літературознавчого дослідження; б) введення нових методів; с) нове бачення наукової цінності дослідження літератури; д) нове соціальне обґрунтування вивчення літератури". Важливо зазначити, що на цьому етапі відбулося також кардинальне предметно-тематичне розширення літературної компаративістики, можна навіть сказати — його подвоєння. До останніх десятиліть минулого століття предметом компаративістики було вивчення міжлітературних зв'язків і відносин, але залишалася поза її компетенцією така не менш масштабна й значуща сфера взаємозв'язків і взаємодій літератури з іншими мистецтвами та видами духовно-творчої діяльності, як філософія, історія, релігія, соціологія та інші суспільні й гуманітарні науки. Безперечний авторитет у цьому розширенні належить американській науці. Спершу міждисциплінарні дослідження зустріли досить жорсткий спротив європейських учених, але під кінець ХХ ст. вони вже сприймаються як законна складова компаративістики.

Ще одна фундаментальна прикмета сучасної компаративістики — це її дедалі цільніша й активніша пов'язаність із теорією літератури. Те зміщення вектора компаративістики на теорію літератури, яке виникло на попередньому її етапі, на сучасному не тільки закріпилося, а й поглибилося, набуло фронтального характеру. Сучасна компаративістика перебуває в різномірному контакті з теорією літератури, залучаючи й тією чи тією мірою адаптуючи її концепції та методології — феноменологічні, герменевтичні, психоаналітичні, семіотичні, структуралістські, постструктуралістські та інші. Це збагачує її аналітичний арсенал, розширює дослідницький діапазон і в цілому виступає позитивним фактором. Та слід завважити, що ця її "рецептивна" пов'язаність із літературно-теоретичними течіями й концепціями далеко не однакова за своєю масштабністю і продуктивністю. І річ тут передусім у характері та структурі теоретичних методологій, в їх відповідності специфічним потребам і завданням компаративних студій. Тому спроби їх розбудування на певній теоретичній методології не завжди дають очікувані наслідки. "Так не вигорів, — коментує польський учений Е.Касперський, — проект структуралізму, оскільки цей напрям схилив до іманентних досліджень і надавав перевагу однорідним цілостям, що природно обмежувало зацікавлення й дослідницький потенціал компаративістики і, більше того, суперечило її епістемології, самій ідеї порівняння та протиставлення відмінностей".

З інших причин не набув поширення в компаративістиці феноменологічний метод, який зводить, власне, історичну і просторову різномірність культурних і літературних явищ до однорідної трансцендентної суб'єктивності. Ще виразніше зазначена інтенціональна невідповідність виявляється в деяких постструктуралістських концепціях, зокрема в деконструктивізмі з його зняттям центрувальних мисленневих структур, і в її засадничій настанові "текст без контексту".

До тих методологій теорії літератури ХХ ст., які найбільш широко і продуктивно застосовуються в сучасній компаративістиці, слід віднести герменевтику, рецептивну естетику, культурну антропологію й інтертекстуальність. Впадає у вічі, що це переважно теорії й концепції, які базуються на буттєвій субстанції та входять у широке поле гуманістики й тому означаються як "антропологічні", на противагу "формалістичним" з їхньою зосередженістю на творі як самодостатній структурній цілості.

Прикметною особливістю сучасної компаративістики виступає її методологічний плюралізм, в якому вбачається закономірний феномен, корелятивний епосі постмодернізму, структурі її світосприйняття й мислення, на відміну від попередніх етапів наукової компаративістики, коли на кожному з них домінував певний напрям чи тип (генетико-контактологія на першому й порівняльна типологія на другому), на її сучасному етапі не знаходимо подібної домінанти. Варто зазначити, що цей плюралізм містить не тільки новітні

течії та концепції, а й давніші, традиційні, які при цьому тією чи тією мірою зазнають трансформації.

Добірку матеріалів із “Антології...” подаємо читачам у цьому та наступних числах журналу.

Дмитро Наливайко

Франсуа Жост

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО ЯК ФІЛОСОФІЯ ЛІТЕРАТУРИ. НАРИСИ З ПОРІВНЯЛЬНОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Франсуа Жост (нар. 1918) – відомий швейцарський учений-літературознавець. З другої половини 1960-х рр. працював в університетах США. Автор праць “Швейцарія у французькому письменстві протягом віків” (La Suisse dans les lettres français au cours de ages. – Fryburg, 1956), двотомного дослідження “Жан-Жак Руссо і Швейцарія” (Jean-Jacques Rousseau et la Suisse. – Fryburg, 1962), “Есеї літературної компаративістики” (Essais de littérature comparée. – V.1, 2. – Fryburg; Urbana, 1968), що складаються з двох томів – “Helvetica” й “Europeana”, та “Вступ до літературної компаративістики” (Introduction to Comparative literature. – Indianapolis, 1974).

Порівняльне літературознавство нараховує понад чотири тисячі років; народилося воно під час перших контактів між цивілізаціями Єгипту та Месопотамії. Отож існує з тих часів, коли письменники чи поети зрозуміли, що мають колег, які з’явилися поза їхньою мовною та культурною сферою; існує відтоді, відколи завдяки посередництву своїх творів вони побачили один одного та досягнули той факт, що їхні основні проблеми – ідентичні. Вони швидко усвідомили існування суперечностей, проте також швидко констатували, що ці суперечності мусять допомогти відшукати відповіді на визначальні першорядні питання, питання, які вони ставили разом. Це усвідомлення інтелектуального спілкування між народами відбувається за часів правління Карла Великого, який разом зі своїм оточенням мав великий вплив на транспіренейські області; за часів Апулея, який був вихований у Карфагені та Афінах, а згодом викладав риторіку в Римі; за часів Геліодора, який підготував вторгнення ефіопів у середземноморську літературу; за часів Александра Великого, який, за легендою, спілкувався з брахманами. Ідея компаративістики старіша Вавилонської вежі, але ознаменувалася вона окремими яскравими спалахами лише в деякі періоди нової ери: за Середньовіччя та Відродження (на першій його фазі), в епохи, коли за своєю суттю вона була європейською й надихалася універсальними прагненнями.

Водночас як самостійна дисципліна, як критичний метод, визнаний академіками, письменниками, істориками культури, літературна компаративістика відносно молода. Можна їй дати півтора століття, якщо вважати – і то не без певного перебільшення, – що вже Вільмен*, Кіне** чи Де Санктіс*** завважили певний напрям еволюції літературних студій і з нерозважливою великодушністю визнали ініціатором сучасної концепції Гете, який 31 січня 1827 року заявив Еккерманові, що “надходить ера світової літератури, і кожен мусить тепер діяти так, щоб цьому сприяти”. Двадцять чи тридцять років – дитячий вік, і шлях до зрілості ще

* Вільмен А.-Ф. (1790–1870) – французький критик та історик. Основположник наукової методології літературної критики.

** Кіне Е. (1803–1875) – французький історик, політичний філософ. Автор праці “Про сучасну Грецію та її зв’язки з античністю” (1830). Професор кафедри літератур південної Європи в Колеж де Франс.

*** Де Санктіс Ф. (1817–1883) – італійський історик літератури, критик. Формувався під впливом ідей Дж.Віко і Г.В.Ф.Гегеля.